

gång statsledningen, de dröserade filosofernas tal om det ordinära frihetsbegreppets oklarhet och relativitet, om friheten som en inre upplevelse, oberoende av allt yttre tvång. För några veckor sedan, då en rad författare diskuterade dessa frågor, fick vi jämta uttalanden av lysande klarhet bevis för att dylika tankegångar haft inflytande även här; vi mötte spöken ur det mänskliga slarvets och den mänskliga förvirringens idéhistoria.

Alla har vi klart för oss att friheten är ett relativt begrepp och att man strängt taget måste tala om ett mått av frihet eller friheter i stället för frihet i allmänhet. Var och en har i vårt land legal rätt att trycka böcker och att utge eller skriva i tidningar, men den rätten kan inte, och kan aldrig, utövas av alla; jämlikhet i fråga om reell frihet är otänkbar och existerar lika litet i demokrati som i diktatur. Men skillnaden mellan dessa båda regimer är likväl så stor att relativitetstanken saknar betydelse för bedömandet. I vårt land kommer alla åsikter till tals; en tanke skall vara bra dum eller bra vansinnig för att inte finna väg till offentligheten; den politiska ståndpunkten lägger inte hinder i vägen. I despotierna är alla möjligheter till andlig samfärdsel — från tidningar och böcker till radio och vetenskap — förvandlade till en ofantlig högtalare för staten. Och vad är staten: intet mystiskt, utan helt enkelt en byråchef, en partijänsteman, i sin högsta inkarnation en ensam diktator, vars omdömesförmåga ständigt försvagas genom en isolering, avbruten blott genom umgänge med rädda underordnade, lakejer snarare än rådgivare. Och med denna ordning, som är oändligt mycket hårdare och mera fördummande än de gamla enväldenas censur, vågar man jämföra friheten i det demokratiska samhället.

(Slutet av talet publiceras den 18 maj.)

18/5

STÅNDPUNKT OCH TVIVEL

Här nedan följer senare delen av HERBERT TINGSTENS tal vid Uppsalastudenternas vårfest den 15 maj. Första delen av talet var införd i Dagens Nyheter den 16 maj.

MAN KLAGAR över omöjligheten att finna en metafysisk förankring för värderingen och åsikten, och många påstår till och med att det mörker som enligt deras mening sveper över mänskligheten är en följd av att traditionella, stärkande, livgivande föreställningar övergivits. Man ropar på en gud eller åtminstone på en världsåskådning som skall ge den västerländska kulturen enhet och vitalitet.

Det är svårt att nå någon levande föreställning om sättet att tänka lät oss säga för tre hundra år sedan i jämförelse med sättet att tänka i dag. Men den oerhörda skillnaden kan inte betvivlas. Främst består den sannolikt i att tron på en styrande, utomvärldslig makt försvunnit eller försvagats, att tanken på ett lyckligt och gott samhälle av denna världens trängt undan Augustini himmelska stad. Upplysningstidens stora genombrott, så ofta skildrat med ett slags ytlig överlägsenhet i våra skolböcker, är bestämmande för vårt tänkande. Man bevarade, skriver Paul Hazard, den senaste store skildraren av 1700-talets intellektuella revolution, en gud, men en gud så avlägsen och så blek "att han inte längre oroade det mänskliga samhället genom sin närvaro, att han inte störde det genom sin vrede eller bortskymde det genom sin ära". I stort sett har den situationen förblivit. Även för dem som är religiösa eller kallar sig religiösa har Gud upphört att vara ledare. Han har förvandlats till en garant för egna värderingar och resonemang. Han regerar, men styr inte; bibelordet är inte utgångspunkten för ställningstagandet, men väl är Guds vilja fortfarande en sanktion för den genom andra metoder vunna övertygelsen. Detta religionens försvagande, som det vore orimligt att kalla en bankrutt, men som måste betecknas som en resignation, framgår kanske klarast av samtidens apologetiska förkunnelse: den moderna teologins abstrakta läggning, försöket att bygga en ny predestinationslära på studier av vildarnas religiositet, tendensen att framhäva trons nytta i stället för dess sanning, glädjen över naturvetenskapens svårigheter, nästan parodiskt markerad i hävdandet av att det är på den förlupna elektronen i Heisenbergs osäkerhetsrelation som det högsta väsendet skall återkomma.

Den jordiska framstegstanke som på 1700-talet framträdde som religionens arvtagare och som nästan genomgående byggde på det schema kristendomen utarbetat har emellertid icke visat större hållfasthet än de lärur vilka den trodde sig kunna ersätta. Föreställningen om att mänskligheten med naturnödvändighet måste gå mot allt större fullkomning, att högre välstånd, rikare kultur, allmännare och djupare lycka väntade oss i framtiden, är i alla sina varianter raserad; vi tror inte — utom några flockar av sekterister — på dessa löften, vare sig de kommer från Hegel eller Marx, Comte eller Spencer. Inte heller den gren av framstegsläran som utrustar de särskilda nationerna med en obetvinglig förmåga att förverkliga bestämda ideal, som ser den nationella utvecklingen som en mognad från frö till blomma, har kunnat bevara sin kraft att övertyga. Att även denna världsliga metafysik brutit samman beror på

flera skäl. Den vetenskapliga analysen har avslöjat de ohållbara förutsättningarna och de fiktiva sammanhangen. Händelserna har inte besannat de förutsägelser på kortare sikt som ingått i de storvulna systemen. Forskningen har i allt högre grad påvisat vad man kan kalla det slumpvisa i kulturernas uppkomst och undergång och framhävt miljöns bestämmande inflytande på människornas handlings- och tänkesätt. Då man får klart för sig att intelligens och karaktärsskillnader mellan olika folkgrupper som ansetts ärftligt särpräglade, exempelvis negrer och vita, nästan uteslutande sammanhänger med omgivning och uppfostran blir det omöjligt att upprätthålla tron på en medfödd och oförstörbar nationell egenart, en av de föreställningar som sedan romantiken spelat största rollen i folkens liv.

Kritiken och relativiseringen har alltså undanröjt stödjepunkter för det mänskliga ställningstagandet. Endast få påverkas av tanken att ett bestämt handlingsmönster i detta liv säkrar lycka i ett kommande. Ingen historiefilosofi garanterar att vi genom vissa åtgärder eller åsikter knyter förbund med framtiden. Någon visshet står inte att vinna om vår kulturs och vårt folks möjligheter. Genom några årtionden av förtryck kan svenskarna bli ett folk av likriktade, lydaktiga, rädda och miss-tänksamma — Karin Boye har bättre än någon annan skildrat typen —, och det Sverige vi nu känner skulle därmed vara utsuddat. Den kärna, ur vilken enligt de stora åskådningarna mänskliga och nationella storverk växte fram, finns inte.

Resultatet kan uttryckas negativt. Ledstjärnorna har slocknat. Alla garantier har berövats oss: inga belöningar väntar den dygdige, den besegrade kan inte räkna på återupp-rättelse, och segraren kan inte känna sig som framstegets instrument och historiens utvalde, vårt folk och vårt eget jag består väsentligen av traditioner, vanor och andra av uppfostran och erfarenhet uppbyggda, alltså icke fasta och oföränderliga egenskaper. Man har också rätt att uttrycka saken på ett långt mera positivt sätt. Då Sartre talar om att det gäller att välja synes det inte vara alldeles riktigt — ty är vårt val inte redan i huvudsakliga punkter bestämt av vår miljö? — men han vill framför allt betona att det inte finns någon kunskap, någon hållbar lära som framtvingar ett visst val. Vi måste medvetet handla utifrån våra värderingar, icke med stöd av illusoriska system av insikter om verkligheten och framtiden. Vi är ensam-ma, och ansvaret är vårt.

Denna relativism eller nihilism betecknas, efter vad jag nyss antyde, som farlig, och man anbefaller även det erkänt irrationella som något att föredra. Jag skall beröra denna antiintellektualism och pragmatism blott från dess egna utgångspunkter. Är verkligen vad som hänt under senare tid en följd av metafysikens sammanbrott och ett bevis på mänsklighetens dekadans — från de värderingar som är gemensamma för den demokratiska humanism vilken trots allt är tidens ledande idé? Olyckorna och ondskan, de utgör, liksom under alla väldiga skeenden, ett starkt och sensationellt inslag i bilden. Men har inte modet,

godheten och offerviljan visat sin makt under dessa år, har inte humanismen, den profana likaväl som den kristna, haft förmåga att skapa martyrer, har inte skeptikern likaväl som den troende gjort sitt yttersta som soldat och som motståndsmän? Och har inte å andra sidan inom de rörelser vilka vi ansett representera ondskan funnits alla attityder till religioner och teoretiska åskådningar? De enhetliga och systematiskt förkunnade tros-läror som man efterlyser har främst utformats av fascism, nazism och kommunism — stundom betecknade som myter och försvarade just som nödvändiga vapen mot relativism och nihilism.

Aven ett tvivel av helt annat slag framträder inför det politiska ståndpunktstagandet. Jag vänder mig inte till dem som helt enkelt är för slöa att ta ståndpunkt, dem finns inga utsikter att oroa. Inte heller till dem som på grund av en föreställd skepsis, som i grunden är brist på vitalitet, i en melankolisk overksamhet ser det enda anständiga. Jag åsyftar den tankegång enligt vilken det inre livet, "det goda livet", har så ovillkorligt företrädde att den yttre och framför allt den kollektiva handlingen framstår som något tvivelaktigt och rent av förnedrande. Kärnan i denna uppfattning är respektabel; samhällsbyggandet och samhällskampen får inte bortskymma och undantränga det personliga liv som de ytterst åsyftar att utveckla och skydda, och vi måste vid sidan av de politiskt passionerade ha människor som genom lycka och andlig rikedom förskotterar den avspänning, den avpolitisering, den inriktning på det personliga som vi alla hoppas att framtiden en gång skall medföra. Det mest inträngande tänkandet presteras inte i stridslinjen, utan i stillheten; för att tänka måste man, som Maurice Barrès upprepade, skilja sig från massan och för att handla blanda sig med den.

Men överdriv inte den synpunkten. Här är en kompromiss — eller rättare en syntes — för de flesta möjlig och fruktbar. De stora författare för vilka de personliga problemen stått i förgrunden har också engagerat sig politiskt; genom att ställa sig utanför eller söka att ställa sig utanför begränsar man det jag som man vill bevara. Och det är det inre livet som ger mening och kraft åt den yttre kampen. Mer än kanske någonsin förr gäller detta i dagens politiska situation, ty om den demokratiska humanismens patos skall sammanfattas i några ord, så innebär den en strid mot statsdespotin för skyddandet av det inre livet, av det särpräglade, fria och personliga.

Den motivering för ståndpunktstagandet och handling i överensstämmelse med ståndpunkten som jag här sökt ge gällande i första rummet den enskilda människan. Det gäller inte ditt parti, det gäller dig, den parollen av en av våra stora diktare är i dag liksom alltid den avgörande. Men jag kan ej underlåta att betona att även ett folk är skyldigt att dra konsekvenserna av sina egna åsikter och att denna plikt just i dessa dagar anvisar oss ett bestämt handlande. Vi bekänner oss till västerlandet, till den demokratiska humanismen, och vi vet att detta västerland för första gången i historien är på väg att organiseras på frivillighetens grund och med fredens tryggande som mål. Då de politiska ledarna hittills anbefallt oss att stå utanför denna sprida organisation finnes intet sammanhang mellan deras idéståndpunkt och deras handlingsprogram. Detta utesluter icke att de skäl de andrar för sin uppfattning är ärligt menade och ärligt redovisade.

Och likväl är det uppenbart att debatten påverkas av sådana taktiska synpunkter som under det senaste årtiondet fått en skrämmande prestige i svensk politik. I mer än ett hänseende föreligger här en eftersläpning från krigsåren, då tystnad, ottydlighet och den list som består i att säga något annat än vad man menar upphöjdes till svenska dygder.

Den samverkan inom västerlandet varom här är fråga syftar till att trygga freden för alla genom att göra ett krigiskt företag hopplöst, den bör i sinom tid kunna medföra också den avspänning som följer av en tryggad fred. Om något kollektivt hat får inte vara tal; så långt bör vi ha kommit att vi kan avsky nazism och kommunism utan att inbillas oss att tyskarna eller ryssarna är dåliga människor. Men den bygger på en självfallen samhörighetskänsla: med de nordiska folken och de i kultur, om också inte i språk, närstående demokratierna i väster, med Frankrike, som äno börjar bli i stånd att fullfölja sin mission som idégivare, med England, vars hållning under krigsåren är vår tids stora legend och vars segrande folk ännu tre år efter krigets slut måste ålägga sig samma disciplin som säkrade segern, med Amerika, som är vårt hopp, därför att det ensamt förenar välstånd och makt med idealitet och intellektuell nyskapelse och därför att det utgör ett redan sammansmält Europa.

Allt börjar med mystik och slutar med politik, skrev för fyrtio år sedan Charles Péguy, som, på en gång kristen, radikal republikan och patriot, blivit ett av det moderna

Frankrikes stora namn. Vad han närmast tänkte på var Dreyfusaffären, hur den började som en strid mellan principer, förd med logikens och moralens vapen, hur den slutade som en tävlan mellan partier och politiska pretendentier, med de en gång väckta passionerna som medel i kampen om makten. Mystiken, det är i denna sats de stora och nobla drömmarna, politiken, det är de intriger och agitationer genom vilka kanske dessa drömmar delvis förverkligas, men under vilkas inflytande de också förvanskas och förbleknar. Vad man vill önska i svenskt samhällsliv och främst av den svenska ungdomen är mer av mystik i denna mening, en starkare och mera medveten vilja till stora insatser, en känsla av hänförelse inför värden som nu blott respekteras.

Här finns en skillnad mellan oss och de folk som deltagit i kriget och varit underkastade ockupation. Dessa folk vet vad det främmande väldet betyder, vad förtryck, våld, grymheter innebär. Men därför har också för dem begrepp som självs-

styrelse och frihet, vilka blir torra och slitna då de aldrig hotas, fått djupare verklighet och ny friskhet. Framför allt har de, som en eggelse och en säkerhet, bland sig människor av alla åldrar, yrken och samhällsgrupper som genom handlingar och besegrade lidanden visat sin tro och sin moraliska storhet. De vet att många skeptiker, likgiltiga och egoister i avgörande situationer förvandlades till hjältar, med en problemlös förvisning om värdet av ting som förut analyserats sönder och betraktats som tomma fraser och döda doktriner, med förmåga att möta tortyren och döden som underlägsna motståndare. De känner sig i de återvändande från Buchenwald, Sachsenhausen och Grini besitta bevis på att godheten och uppoffringen är stormakter, och de drar härav, med en logik som är mera passionerad än bindande, slutsatsen att dessa makter måste segra. Det svenska folket, som besparats så många olyckor, har gått miste om dessa moderna helgon, om denna inspiration. Men det finns ingen anledning att betvivla att hos oss finns lika mycket av bunden tro och handlingsvilja som hos de folk vilkas öden vi följt med vördnad och medkänsla. Vad de tänkt, känt och utträttat har hjälpt och stärkt även oss, trots att vi inte alltid är villiga att förstå och erkänna det. En man som Överland har sannolikt, i väsentlig mening och på lång sikt, betydtt mer i nordisk politik under åren efter kriget än någon politiker eller officiell person. Låt mig sluta med en hyllning till dessa människor, som på ett helt annat sätt än vi själva gjort och räknar med att få göra tagit ståndpunkt och tagit konsekvenserna av sin ståndpunkt.

D·N

20/5 1948

Propaganda-offensiv eller reträtt

De kontakter mellan USA och Ryssland som gjorde sensation för en vecka sedan blev helt resultatlösa. Snarast ökade de irritationen. Inom USA blev man med rätta förbittrad över det ryska offentlighörandet, särskilt som detta gav det med all säkerhet falska intrycket att den amerikanska statsledningen åsyftat hemliga och långtgående förhandlingar mellan de båda parterna ensamma. Marshall tog avstånd från tanken på en bilateral konferens mellan USA och Ryssland och hänvisade till de förhandlingsorgan som redan finns; Truman betonade att hans förhoppningar om avspänning icke ökats genom vad som skett. Statsledning och press framhöll enstämmigt att Ryssland i första hand borde visa vilja att uppfylla sedan länge givna löften. Bland annat ingick det, påminde New York Times, i Rysslands skyldigheter att frige de stater det underlagt sig och att upprätta demokrati i den rad av länder som under dess medverkan blivit kommuniststyrda despotier. Man utgick allmänt från att den ryska aktionen, vare sig den var allvarligt menad eller inte, tydde på svaghet och

under inga förhållanden borde mötas med eftergifter.

Vad som nu senast inträffat är inte heller ägnat att förbättra läget. Henry Wallace har i ett öppet brev till Stalin framlagt ett slags program för rysk-amerikansk uppgörelse. Han föreslår här i vag form lösningar på en mängd frågor som utan resultat diskuterats sedan årtal. Förbud skall beslutas mot användning av atomvapen; den principen har alla sagt sig vara med på, men förhandlingarna har gått sönder på spörsmål om metod och kontroll. Rustningarna skall minskas; här är läget exakt detsamma. Demokratin och de medborgerliga rättigheterna skall säkerställas; det har inte heller parterna något emot, men vad som för Ryssland är demokrati är diktatur för USA och tvärtom. Det öppna brevet är ett av de otaliga bevisen för Wallaces växande löslighet inför presidentvalet; hans tal och artiklar under senaste tid är späckade av meningslösa agitationsfraser. Stalin mottog emellertid brevet med välvilja och förklarade det utgöra "en god och fruktbar grundval för en överenskommelse".

Marshall avvisade däremot omedelbart detta senaste försök till närmande. Han framhäver att de berörda frågorna inte kan lösas blott av USA och Ryssland. Han erinrar om att dessa frågor länge dryftats utan framgång. "FN:s atomkraftskommision och dess underutskott har exempelvis hållit över två hundra sammanträden, och kommissionen meddelade just i går att den är oförmögen att uppnå en överenskommelse till följd av det behårdade motståndet från två av medlemmarna, Ryssland och Ukraina, mot förslag som var acceptabla för de övriga nio länder som är representerade i kommissionen." Utrikesministerns kyliga förkastande av förhandlingsförslaget skedde efter en konferens mellan de politiska ledarna ur båda partierna.